Shahid Bahonar University of Kerman

Journal of Comparative Literature

Print ISSN: 2008-6512 Online ISSN: 2821-1006

Homepage: https://jcl.uk.ac.ir

Iranian Society for the Promotion of Persian Language and Literature

Retelling Rumi's Thoughts in the Novel "Rumi'nin Bildiği Aşk" by Serdar Özkan*

Yagub Noruzi

Department of persian language and literature, Mak.C.islamic azad university, Maku, Iran. yagub.noruzi@iau.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received: 18 November 2025
Received in revised form: 21 February 2026
Accepted: 2 February 2026
Published online: 1 July2026

Keywords:
Persian literature,
Rumi,
Turkish roman,
Serdar Özkan,
Rumi'nin Bildiği Aşk.

ABSTRACT

Jalāl al-Dīn Muḥammad known as "Rumi" is an influential figure in Iranic-Islamic civilization. This great thinker has been increasingly in the spotlight in the contemporary era, and the East and the West have become fascinated by the human and Islamic. The alienated man of the modern era is very thirsty for the divine and human teachings of Rumi. Many efforts have been made by thinkers and writers to spread the teachings of the Rumi in the world. One of the effective methods in this regard is the retelling of Rumi thoughts in novels, which has grown significantly, especially in Turkey in recent decades. Novelists inspired by Rumi and his thoughts, have created novels whose lines are a manifestation of Rumi's sublime thoughts. In this article, the novel " Rumi'nin Bildiği Aşk" by Serdar Özkan, is the subject of research, and the intertwining of this book with Rumi's thoughts is revealed by studying it.

In this research, Rumi's thoughts recounted in this novel have been studied and analyzed using a descriptive-analytical method.

The results of the present study show that this novel is a retelling of Rumi's thoughts in a language suitable for today's humanity.

The present study shows the influence of world culture on the thoughts of Rumi. In this context, Ozkan's work"Rumi'nin Bildiği Aşk" is a manifestation of the world's love and interest in Iranian-Islamic culture, and the divine and human ideas and thoughts of Mevlana are clearly present in this work.

*Cite this article: Noruzi, Y. (2026). Retelling Rumi's thoughts in the novel "Rumi'nin Bildiği Aşk" by Serdar Özkan. *Journal of Comparative Literature*, 18 (34), 283-302. http//doi.org/ 10.22103/jcl.2026.26264.3899

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: http//doi.org/ 10.22103/jcl.2026.26264.3899

Abstract

1. Introduction

Serdar Özkan is a contemporary Turkish writer. Born in ۱۹۷۵, Özkan completed his middle and high school education in Robert College. He went to the United States for his undergraduate studies and studied business and psychology at Lehigh University. Serdar Özkan, who now lives in Istanbul, has devoted himself full-time to writing novels since ۲۰۰۲.

Özkan's first novel, "The Missing Rose" has been translated into ۴۴ languages and published in more than ۶۵ countries. From Canada to Japan, from Brazil to China. "The Missing Rose" which has attracted the attention of readers from different cultures around the world, has been on the bestseller lists in many countries. "The Missing Rose", which also ranks first in the Turkish Arts List, has become one of the most widely read novels in Turkish literature and has received great praise from the international press. It has been compared to "The Alchemist" by Paulo Coelho and "Jonathan Livingston" by Richard David Bach, which are among the most widely read and loved books of all time. It has been likened to Exupéry's Little Prince by the world's leading news organization Deutsche Presse-Agentur and by one of the most widely read Finnish magazines, Heleniski Sanomat, and has been called "The Little Prince of the Turks."

Sardar Özkan's books, which have been published by the most prestigious publishing houses in the world outside Turkey, have been translated into the following languages:

English, Deutsch, French, Spanish, Dutch, Greek, Bulgarian and etc.

Sardar Özkan's second novel, "Hayatın Işıkları Yanınca" (When the Lights of Life Are Lit), was published in February ۲۰۱۱, his third novel, "Ölümsüz Kalp" (The Immortal Heart), in December ۲۰۱۱, his fourth novel, "Ekim Yağmurları" (October rains" was published in October ۲۰۱۲, and his fifth novel, "Aşkın resmi" (Love's picture) was published in May ۲۰۱۳. "Rûmî'nin bildiği aşk" (The Love that Rumi Knew) is Sardar Özkan's sixth novel (Samadzadeh and Yilaghi, ۲۰۲۳: Introduction).

The book "Rûmî'nin bildiği aşk" is the story of a person named "Fabio"; An Italian painter who leaves Italy to understand the existential truth of Rumi and to get to know Rumi and Sufism, settles in Istanbul, travels to Konya in search of Rumi, finds the truth, and gets to know the mystics. Rumi's views and thoughts are recounted throughout the story, and this work is a sign of the author's deep understanding of Rumi, the truth of Sufism, and the principles of the mystics' thinking. This story can be considered a retelling of Rumi's thoughts in the form of a story for "contemporaries". This book was translated into Persian by Balegh Samadzadeh and Maqbooleh Yilaghi under the title "عشق دیرآشنای رومی" and published by Sorushgan Publishing in 2023.

The novel "Rûmî'nin bildiği aşk" has postmodernist aspects; many of the characteristics of postmodernist stories can be seen in this novel. The criticism of "Rationalism," which is one of the most important characteristics of postmodernist novels, can be seen in this work.

"Identity crisis" is another characteristic of postmodern novels, and the characters in postmodern stories are fundamentally fragile and in an identity crisis. This identity crisis is the basis and foundation of writing the novel " Rûmî'nin bildiği aşk" and in this novel, the author is in search of identity and defining an identity by relying on the works of Rumi.

The emphasis on "imagination" and " Subjectivism" in the novel is another characteristic of postmodern novels, and postmodern works are not imitations of reality; rather, the world of

imagination plays a fundamental role in shaping the novel and the story, and in these stories, contrary to our expectations, reality follows imagination. The novel " Rûmî'nin bildiği aşk " also basically takes place in the world of Subjectivism, and the boundary between reality and imagination is eliminated in this novel.

"Uncertainty" is another characteristic of postmodern novels. Postmoderns do not believe that there is only one definite and fixed path with a fixed scientific essence in the process of knowing truth, and their opinions and thoughts on this matter are dominated by relativism and uncertainty. This uncertainty has prompted Özkan to search for truth in this novel in a different way and to seek it in the personality of Rumi.

2. Methodology

The method of the present research is descriptive-analytical. By studying the novel "Rûmî'Nin bildiği aşk", the apperances and principles of Rumi's thinking in this work were extracted, examined and analyzed. This work is so influenced by Rumi and his thoughts that it can be considered a retelling of Rumi's thoughts and foundations of mystical thinking in a language appropriate for contemporaries.

3. Discussion

Rûmî'Nin bildiği aşk" is the embodiment of Rumi's thoughts. The reader of this book sees traces of Rumi's mystical thoughts everywhere in the book, and it seems that the author has tried to bring Rumi to our era and explain his mystical teachings to his contemporaries with a suitable language. This work is a valuable work in the dissemination and expansion of the divine and human thoughts of Rumi and it clarifies what steps have been taken in other countries, especially in contemporary Turkish novel writing, to introduce and make known Rumi's transcendent thoughts and ideas, and how much effort has been made at the global level to disseminate and spread the human and universal teachings of this great Iranian-Islamic thinker and make them known to the world. In the same way, in contemporary practical life, these valuable teachings should be internalized in societies and benefit from the educational and instructive features of Rumi's works, especially the Masnavi, in order to humanize modern civilization. Özkan is one of the writers who has stepped into this field, and of course, it is not only Özkan work that includes Rumi's views and thoughts, but Rumi's footprints can also be seen in his other works. In addition to Özkan, other Turkish writers have also taken valuable steps in this regard, and these activities have been mentioned in various studies.

This tendency towards Rumi and the reproduction of his thoughts in contemporary Turkish society can have different reasons, including postmodern approaches in novel writing and the place of mysticism in this type of novels, the need of modern man for Rumi's progressive thoughts, which originate from the religion of Islam, and also greater attention to national and Islamic culture in recent decades in Turkey.

Özkan himself writes about the reasons for the tendency towards mysticism in his era: "The era in which we live was a Sufi era… It was especially an era in which the fragrance of Eastern Sufism was spreading with the ever-increasing interest of the West in Eastern philosophy" (Özkan, 2023: 17). The author also considers the tendency towards mysticism and Rumi as the result of fatigue from the dominance of Rationalism and writes: "Following the dominance of half a century of rational outlook in the world, this romantic and Sufi wave brought joy to our

hearts and dreams" (ibid., 16). Also, a world in which the result of rationalism has been nothing but war and injustice: "Or perhaps they resorted to such a method to escape from this world full of suffering, war, oppression and injustice" (ibid., 37). In this way, it can be said that the author considers the tendency towards "mysticism" and "spirituality" as a breathing window in the machine world and a "search for the lost identity of man" in the era of the extreme rationalism. He also considers the results of extreme rationalism, which are nothing but war, arms race, and the struggle of capitalism and hegemony, not pleasant for man, and is in search of a balm for this pain with the mysticism and human thoughts of Rumi and the school of mysticism. The present research aims to examine and analyze Rumi's transcendent thoughts and the need for them in contemporary era in the form of this story, and to reintroduce Rumi's thoughts, which have resurfaced after centuries and are at the service of human civilization, and to explore the obvious manifestation of these thoughts in the novel "Rûmî'nin bildiği aşk".

4.Conclusion

A study of the novel "Rûmî'nin bildiği aşk" by Özkan shows that the author in this novel is the narrator of Rumi's transcendent mystical thoughts. The issue of love and its expression shows Özkan's influence on Rumi. In this work, the unity of nations and religions is emphasized, influenced by Rumi's teachings, and Rumi's unifying thought about nations and religions is propagated. The refinement and purification of the heart as a source of knowledge, as mentioned in the Masnavi, is also reflected in this novel. The purpose of creation, which is" Marifat"(Awareness), is also mentioned in this book, and the "indescribability of love", which is a legacy of Rumi and other mystics, is also recounted in this work. In this book, Özkan has tried to introduce Rumi and his thoughts to his contemporaries, and for this reason, signs of Rumi's presence and influence from the thoughts and ideas of this global thinker can be seen throughout the book.

References [in Persian]

Amuli, H. (2001). *Al-Moḥīṭ* al-aʿẓam. Researched by Seyyed Mohsen Mousavi Tabrizi. 3 edition. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance.

Attar Neyshaburi, F. (2002). *Divan*. Corrected by Badi' al-Zaman Forozanfar. 4 edition. Tehran: Negah.

Attar Neyshaburi, F. (2010). *Mukhtarnameh*. Introduction and corrections and annotations by Mohammad Reza Shafi'i Kadkani. 4 edition. Tehran: Sokhan.

Bi-Niyaz, F. (2009). *Storytelling and Narrative*. Tehran: Afra.

Chittick, W & Schimmel A.M & Bürgel.J.C (2007). *The heritage of Rumi (Poetry and Mysticism in Islam)*. Tr by Maryam Musharraf. Tehran: Sokhan.

Chittick, W. (2016). The Mystical Path of Love. Translated by Shahabuddin Abbasi. Tehran: Peykan Al-Khwarazmi.

Ebrahimi Dinani, Gh. (2004). *The notebook of Reason and the sign of love*. 3 volumes. Tehran: Tarh-e-no.

Feyze kashani.M.(1963). *Kalamate Maknuneh(hidden words)*.Research by Azizollah Atarodi. Tehran: Farahai Publications.

Forozanfar, B. (1968). *Ahadithe Masnavi (Hadiths of Masnavi*). Tehran: Amir Kabir Publications.

Forozanfar, B. (2002). Explanation of the Masnavi Sharif. 10th edition. Tehran: Zovvaar Publications.

Gohari Rafat, M. (2014). "The goal of creation in the "Hadith of the Hidden Treasure (Kanz-i-Makhfī)". *Erfani Hekmat Magazine*. 3(2). 75-92.

Hasanzadeh amoli.H (1999). *Momedol hemam in explain of Fususol hekam*.Tehran: Islamic Guidance Ministry.

Ibn Arabi, M.M. (No date). *Al-Futuhat al-Makkiyya (The Meccan Revelations)*. Beirut: Dar Sader.

Iraqi, F. (1992). *Lama'at. Mohammad Khajovi*. 2 edition. Tehran: Mola.

Malekian, M. (2002). *The path to liberation; Essays on Rationality and Spirituality*. Tehran: Negahe Moasar Publishing House.

Mokhtari, M. (2014). Seventy years of Lyrices in Persian poetry. 2 edition. Tehran: Butimar Publications.

Ostadzadeh, Z & Rezaei, L & Jahedjah,A (2016). "*A Study of some postmodern parameters in the poems of Manoochehr Atashi"*. journal of poetry studies Quarterly (Boostan Adab). 8(1). 1-24.

Özkan, S. (2003). *Rûmî'nin bildiği aşk*. Translated by Balegh Samadzadeh and Maqbooleh Yilaghi. Tehran: Sorushgan.

Payandeh, H. (2011). *Short Story in Iran*. Vol. 3. Tehran: Niloufar.

Rumi, J.M. (1998). *Kulliyat-i shams-i tabrizi*. Ed by Badi'ozzaman Forozanfar. Tehran: Amir Kabir Publications.

Rumi, J.M. (2010). *Fihi Ma Fihi*. Ed by Badi'ozzaman Forozanfar. Tehran: Behzad.

Rumi, J.M. (2011). Masnavi with the Discovery of the Al-Bayyat. Ed by Reynold A. Nicholson. 5 edition. Tehran: Hermes.

Sepehri, S. (2008). *Eight books*. Tehran: Tahouri Publications.

Shams Tabrizi, M.A. (1998). *Maqalat e Shams Tabrezi (Discourse of Shams Tabrizi)*. Mohammad Ali Movvahed. 2 edition. Tehran: Al-Khawarazmi Publications.

Shustari, N. (1998). *Majalis al-muminin*. Tehran: Islamiyya.

Tabei, A. (2005). *The Relationship Between the Postmodern Idea and Indeterminacy*. Tehran: Ney.

Tajaddini, A. (2004). *a dictionary of symbols and signs in Mevlânâ's thought*. Second Edition. Tehran: Soroush.

Zarrinkoob, A. (1985). *Serr-e Ney (Secret of the Reed)*. 1 ed. Tehran: Elmi Publications.

[In English]:

Eagleton, Terry (1996). *The illusion of postmodernism*, London: Verso.

[in Turkish]

Karslı. B & Özdoğan M. A.(2018). "*Reproduction of Mawlana Jalaluddin Rumi on the Basis of Postmodern Consumption in Modern Turkish Novel"*, SEFAD, (39): 311-326.

ادبیات تطبیقی
شاپا چاپی: ۶۵۱۲ - ۲۰۰۸ شاپا الکترونیکی: ۱۰۰۶ - ۲۸۲۱
Homepage: https://jcl.uk.ac.ir

بازگویی افکار مولوی در رمان *عشق دیرآشنای رومی* «سردار اوزکان»*

یعقوب نوروزی

دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد ماکو، دانشگاه آزاد اسلامی، ماکو، ایران. yagub.noruzi@iau.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقالهٔ پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۱۷
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۰/۱۲
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۱۳
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۱۰

کلیدواژه‌ها:
ادبیات فارسی،
مولوی،
رمان‌نویسی ترک،
سردار اوزکان،
عشق دیرآشنای رومی.

چکیده

مولانا جلال‌الدین بلخی معروف‌به «مولوی» و «ملّای روم» از شخصیت‌های اثرگذار در تمدن اسلامی است. این اندیشمند بزرگ ایرانی_اسلامی در دورهٔ معاصر، هرچه بیشتر در مرکز توجه بوده‌است و شرق و غرب شیفتهٔ تعالیم انسانی و اسلامی این اندیشمند بزرگ ایرانی_اسلامی شده‌اند. انسان خودباختهٔ عصر حاضر، سخت تشنهٔ معارف الهی و انسانی مولوی است. اندیشمندان، ادبا و نویسندگان، کارهای بسیاری در راستای نشر و گسترش آموزه‌های مولوی در جهان، انجام داده‌اند. یکی از شیوه‌های اثرگذار در این مورد، بازگویی اندیشه‌های مولوی در رمان‌هاست که به‌خصوص در دهه‌های اخیر در ترکیه، رشدی چشمگیر داشته‌است. رمان‌نویسان با الهام از مولوی و آثار و افکارش، رمان‌هایی خلق کرده‌اند که سطرسطر آن، تجلّی افکار متعالی مولوی است. در مقالهٔ حاضر، رمان « Rûmî'nin bildiği aşk» از سردار اوزکان (Serdar Özkan) ترک که با عنوان *عشق دیرآشنای رومی* به فارسی ترجمه شده، مورد پژوهش بوده و درهم‌تنیدگی این کتاب با افکار مولوی با مطالعهٔ آن آشکار می‌گردد. در این پژوهش با روش توصیفی_تحلیلی افکار و اندیشه‌های مولوی که در این رمان بازگو شده، مورد مطالعه، بررسی و تحلیل قرار گرفته‌است. نتیجهٔ پژوهش حاضر نشان می‌دهد که این رمان، بازگویی آراء و افکار مولوی با زبانی مناسب برای بشر امروز است. همچنین تأثیرپذیری فرهنگ جهانی از آراء و اندیشه‌های اندیشمند بزرگ ایران؛ مولانا جلال‌الدین بلخی را نشان می‌دهد. در این میانه، اثر «اوزکان» مظهری از عشق و علاقهٔ جهانیان به فرهنگ ایرانی_اسلامی است و در این اثر، آراء و اندیشه‌های الهی و انسانی مولوی حضوری آشکار دارد.

***استناد:** نوروزی، یعقوب (۱۴۰۵). بازگویی افکار مولوی در رمان « عشق دیرآشنای رومی» سردار اوزکان. *ادبیات تطبیقی، ۱۸ (۳۴)*، ۳۰۲-۲۸۳.

DOI: http//doi.org/ 10.22103/jcl.2026.26264.3899

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان. © نویسندگان.

۱. مقدمه

«سردار اوزکان» از نویسندگان معاصر ترکیه است. اوزکان متولد ۱۹۷۵، دورهٔ راهنمایی و دبیرستان را در کالج روبرت گذرانده‌است. او برای تحصیلات کارشناسی خود به آمریکا رفته و در دانشگاه *Lehigh* در رشتهٔ تجارت و روان‌شناسی تحصیل کرده‌است. سردار اوزکان که اکنون در استانبول زندگی می کند، از سال ۲۰۰۲ تاکنون تمام وقت خود را صرف رمان‌نویسی کرده است.

اولین رمان اوزکان، رمان *رز گمشده* تا به امروز به ۴۴ زبان زندهٔ دنیا ترجمه شده و در بیش از ۶۵ کشور منتشر شده‌است. از کانادا تا ژاپن از برزیل تا چین. *رز گمشده* که مورد توجه خوانندگان فرهنگ‌های مختلف در سراسر جهان قرار گرفته، در فهرست پرفروش‌ترین‌ها در بسیاری از کشورها جای گرفت. *رز گمشده* که در فهرست هنرهای ترکیه نیز رتبهٔ اول را دارد به یکی از پرخواننده‌ترین رمان‌های ادبیات ترکیه تبدیل شده‌است و از سوی مطبوعات جهانی، تحسین زیادی را دریافت کرده‌است و با کتاب *کیمیاگر* «پائولو کوئیلو» و *جاناتان مرغ دریایی* «ریچارد باخ» که از پرخواننده‌ترین و دوست داشتنی‌ترین کتاب‌های تمام دوران بودند، مقایسه شده‌است و از طرف برترین سازمان‌های خبری جهان *Deustche press-Agentur* و از طرف یکی از پرخواننده‌ترین مجله‌های فنلاند *Heleniski Sanomat* به *شازده کوچولوی* «اگزوپری» تشبیه شده و با عنوان «شازده کوچولوی ترک‌ها» نامیده شده‌است.

کتاب‌های سردار اوزکان که توسط معتبرترین مؤسسات انتشاراتی جهان در خارج از ترکیه منتشر شده‌است، تاکنون به زبان‌های زیر ترجمه شده‌است:

انگلیسی، آلمانی، فرانسوی، اسپانیایی، هلندی، یونانی، بلغاری و ...

دومین رمان سردار اوزکان با عنوان *Hayatın Işıkları Yanınca* (وقتی چراغ زندگی روشن می‌شود) در فوریهٔ ۲۰۱۱ و سومین رمان *Ölümsüz Kalp* (قلب نامیرا) در دسامبر ۲۰۱۱ و چهارمین رمان او *Ekim Yağmurları* (باران‌های ماه اکیم (مهر)) در اکتبر ۲۰۱۲ و پنجمین رمان او *Aşkın resmi* (نقش عشق) در می ۲۰۱۳ منتشر شده‌است. *Rûmî'nin bildiği aşk* (عشق دیرآشنای رومی) ششمین رمان سردار اوزکان به‌شمار می‌آید (ر.ک: صمدزاده و ییلاقی، ۱۴۰۲: مقدمه).

کتاب *Rûmî'nin bildiği aşk* داستان شخصی است به‌نام «فابیو»؛ نقاش ایتالیایی که برای شناخت حقیقت وجودی مولانا و آشنایی با مولانا و تصوف، ایتالیا را ترک کرده و در استانبول ساکن می‌شود و در جست‌وجوی مولانا و یافتن حقیقت و آشنایی با عارفان به قونیه، سفر می‌کند. آراء و افکار مولانا در جای‌جای داستان، بازگویی می‌شود و این اثر، نشان شناخت عمیق نویسنده از مولانا و حقیقت تصوف و اصول و مبانی اندیشهٔ عرفاء است. این داستان را می‌توان بازگویی اندیشه‌های مولانا در قالب داستان برای «اهالی امروز» دانست. این کتاب را «بالغ صمدزاده و مقبوله ییلاقی» با عنوان *عشق دیرآشنای رومی* به فارسی ترجمه کرده و به سال ۱۴۰۲در انتشارات سروشگان منتشر کرده‌اند.

رمان *عشق دیرآشنای رومی*، وجهی پست‌مدرنیستی دارد؛ در این رمان، بسیاری از ویژگی‌های داستان‌های پست‌مدرنیستی دیده می‌شود. نقد «خردگرایی مدرن» که از مهم‌ترین ویژگی‌های رمان‌های پست‌مدرنیستی است، در این اثر دیده می‌شود. پسامدرن‌ها «با نفی هر گونه قطعیّت، بر این باروند که دوران زمام عقل که معیار قضاوت‌های قاطع و مطلق بود، سپری شده‌است و دیگر نمی‌توان عقل را قدرت مطلق و برتر روزگار دانست» (استادزاده و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۶).

«بحران هویت» از دیگر ویژگی‌های رمان‌های پست‌مدرنیستی است و «شخصیت‌های داستان‌های پست‌مدرن اساساً شکننده و دچار بحران هویتند؛ هویت نه به‌معنای چارچوب انسانی، بلکه حتی هویتی بین این‌جهانی‌بودن و آن‌جهانی‌بودن_مثلاً نوسان بین جهان انسانی و جهان حیوانی» (بی‌نیاز، ۱۳۸۸: ۲۲۶). این بحران هویت مبنا و اساس نگارش رمان *عشق دیرآشنای رومی* است و نویسنده در این رمان، در جست‌وجوی هویت و تعریف هویتی با تکیه بر آثار مولاناست.

تأکید بر «خیال»و «تخیل» در رمان، از دیگر ویژگی‌های رمان‌های پست‌مدرنیستی است و آثار پست‌مدرن محاکات و تقلید واقعیت نیستند؛ بلکه عالم خیال در شکل‌دهی رمان و داستان نقشی اساسی دارد و در این داستان‌ها «برخلاف انتظار ما، واقعیت از تخیل پیروی می‌کند» (پاینده، ۱۳۹۰: ۳۶۰-۳۵۹). رمان *عشق دیرآشنای رومی* نیز اساساً در عالم خیال رخ می‌دهد و مرز بین واقعیّت و خیال در این رمان از میان برداشته می‌شود.

«عدم قطعیت» از دیگر ویژگی‌های رمان‌های پست‌مدرن است و «پذیرش عدم قطعیت در فرایند شناخت و اعتقاد به این‌که هیچ جوهرهٔ علمی ثابتی وجود ندارد، مهم‌ترین بن‌مایه‌ای است که در میان نظریه‌های معرفت‌شناسانهٔ نیمهٔ دوم قرن بیستم، رواج پیدا کرد و از مؤلفه‌های پست‌مدرن به‌شمار می‌آید» (تابعی، ۱۳۸۴: ۱۸۸). این عدم قطعیت است که اوزکان را بر آن داشته تا در این رمان به شیوه‌ای دیگر در جست‌وجوی حقیقت بربیاید و آن را در وجود مولانا جست‌وجو کند.

در کل می‌توان گفت همان‌طورکه «پسامدرنیسم دنیا را محتمل، بی‌بنیاد، گوناگون، ناپایدار، قطعیت‌نایافته و مجموعه‌ای از فرهنگ‌ها یا تفسیرهای پراکنده می‌داند که میزانی از تردید دربارهٔ عینی‌بودن حقیقت، تاریخ و هنجارها، عینی‌بودن سرشت‌ها و انسجام و یک‌دستی هویت‌ها به‌بار می‌آورد. (ایگلتون، ۱۹۹۶: ۷)؛ در داستان‌ها و رمان‌های پست‌مدرنیستی نیز این بن‌مایه‌ها، نشر و تبلیغ می‌گردد.

۱-۱. شرح و بیان مسئله

عشق دیرآشنای رومی تبلور و تجسم اندیشه‌های مولوی است. خوانندهٔ کتاب در جای‌جای کتاب، ردّ پای تفکرات عارفانهٔ مولوی را می‌بیند و گویا نویسنده، سعی داشته‌است تا مولوی را به عصر ما بکشاند و آموزه‌های عرفانی او را برای بشر امروز و با زبانی مناسب با نیازهای بشر امروز تشریح کند. این اثر، اثری ارزشمند در نشر و گسترش اندیشه‌های الهی و انسانی مولوی؛ عارف نام‌دار ایرانی است و روشن می‌سازد که چه گام‌هایی در ممالک دیگر و به‌خصوص در رمان‌نویسی معاصر ترکیه در جهت معرفی و شناساندن افکار و اندیشه‌های متعالی مولوی اتفاق افتاده و در سطح جهانی، چقدر تلاش شده‌است تا تعالیم و آموزه‌های انسانی و جهانی این اندیشمند بزرگ ایرانی_اسلامی نشر و گسترش داده شده و به جهانیان شناسانده شود. به‌همین‌شکل در زندگی روزمره و عملی معاصر، این آموزه‌های ارزشمند را در جوامع درونی کرده و از ویژگی تعلیمی و آموزندگی آثار مولوی؛ به‌خصوص مثنوی در جهت انسان‌سازی در تمدن مدرن بهره ببرند. اوزکان از نویسندگانی است که در این وادی قدم نهاده‌است و البته صرفاً این اثر اوزکان نیست که آراء و اندیشه‌های مولوی را اشتمال کرده، بلکه در دیگر آثار او نیز ردّ پای مولوی را می‌توان دید. علاوه‌بر اوزکان، دیگر نویسندگان ترک نیز گام‌های ارزشمندی در این مورد برداشته‌اند؛ در مقالهٔ «Çağdaş Türk Romanında Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî'nin PostmodernTüketim Temelinde Yeniden Üretimi» (بازتولید مولانا جلال‌الدین رومی با مایه‌های پست‌مدرنی در رمان معاصر ترک) از دکتر بعثت کارس‌لی (Bahset Karslı) و محمدعلی اوزدوغان (Muhammet Ali Özdoğan) به حضور مولوی به‌عنوان شخصیت اصلی در برخی رمان‌های ترکی اشاره کرده‌اند که سبب توجه و علاقهٔ خوانندگان و مخاطبان معاصر ترکیه به مولوی شده‌است. همچنین از این‌که رمان‌نویسانی، رمان‌هایی در مورد معرفی مولانا نوشته‌اند، سخن به‌میان آورده‌اند (Karslı ve Özdoğan,2018: 311). همچنین این دو بیان کرده‌اند که اندیشه‌های مولوی، گاه به‌خاطر نیازهای مرتبط با مسائل بشر امروز در این رمان‌ها، تبلیغ و نشر شده و گاه نیز نویسندگان، این تعالیم و آموزه‌ها را محملی برای دریافت‌های جدید و شخصی خود قرار داده و تفسیر کرده‌اند (همان: ۳۱۱). این دو نویسنده، رمان‌های *عشق* (Aşk) از «الیف شافاک» (Elif Şafak)، *گریه‌های عشق* (Aşkın Gözyaşları) از «سینان یاغمور» (Sinan Yağmur) و *باب اسرار* (Bab-ı Esrar) از «احمد اوموت» (Ahmet Ümit) را به‌عنوان رمان‌هایی که مرتبط با اندیشه‌های مولوی است، مورد تحلیل و بررسی قرار داده‌اند. رمان‌های دیگری نیز وجود دارد که بازتولید اندیشه‌ها و آموزه‌های مولوی است.

این گرایش به مولانا و بازتولید اندیشه‌ها و افکار او در جامعهٔ معاصر ترکیه، علل و اسباب متفاوتی می‌تواند داشته‌باشد که می‌توان ازجملهٔ آن‌ها؛ رویکردهای پست‌مدرن در رمان‌نویسی و جایگاه شهود و عرفان در این نوع رمان‌ها، نیاز انسان مدرن به افکار پیشرو و متعالی مولوی که خاستگاه آن دین اسلام است و همچنین برخی توجهات بیشتر به فرهنگ ملی و اسلامی در دهه‌های اخیر در ترکیه جست.

خود نویسنده نیز عصر خود و علل گرایش به عرفان در این عصر را چنین بیان می‌کند: «عصری که ما در آن می‌زیستیم عصری صوفیانه بود... به‌ویژه عصری بود که در آن رایحهٔ تصوف شرق با رغبت هرچه تمام‌تر غرب به فلسفهٔ شرق، موج‌موج در حال گسترش بود» (اوزکان، ۱۴۰۲: ۱۷). همچنین نویسنده، گرایش به عرفان و مولانا را حاصل خستگی از سلطهٔ عقل محض می‌داند

و می‌نویسد: «به‌دنبال حاکمیت نیم‌قرن نگرش عقلی و منطقی در جهان، این موج رمانتیک و صوفیانه موجب خوشی دل‌ها و رویاهای ما گردید» (همان: ۱۶). همچنین جهانی که نتیجهٔ عقل‌مداری در آن جز جنگ و بی‌عدالتی نشده‌است: «یا شاید برای فرار از این دنیای پر از رنج، جنگ، ظلم و بی‌عدالتی به چنین روشی متوسل می‌شدند» (همان: ۳۷). به‌این‌شکل می‌توان گفت که نویسنده، گرایش به «عرفان» و «معنویت» را پنجرهٔ تنفسی در جهان ماشینی و «جست‌وجویی برای یافتن اصالت ازدست‌رفتهٔ انسان» در دوران حاکمیت عقل محض می‌داند و همچنین رهاوردهای عقل‌گرایی افراطی را که جز جنگ و رقابت و کشمکش سرمایه‌داری و سلطه‌طلبی بوده، خوشایند انسان نمی‌داند و در جست‌وجوی مرهمی برای این درد با عرفان و اندیشه‌های والای انسانی مولانا و مکتب عرفان است. پژوهش حاضر بر این است تا افکار بلند و متعالی مولانا و نیاز به آن در زمانهٔ معاصر را در قالب این داستان، مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار دهد و اندیشه‌های مولانا را که پس از قرن‌ها دوباره سر برآورده و در خدمت تمدن بشری‌اند، بازمعرفی کرده و نمود آشکار این اندیشه‌ها را در رمان *عشق دیرآشنای رومی* بکاود.

در پژوهش حاضر،جلوه ها و نمودهای افکار و اندیشه‌های مولوی در این اثر اوزکان مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته‌است.

۱-۲. پیشینهٔ پژوهش

در مورد مولوی و آراء و اندیشه‌های او، پژوهش‌ها بی‌شمار است و کتاب‌ها و مقالات و پایان‌نامه‌های مختلفی در این مورد به رشتهٔ تحریر درآمده‌است. این پژوهش‌ها محدود به یک زبان، یک کشور و حتی یک قاره نبوده و در کشورهای مختلف از شرق گرفته تا غرب، انجام گرفته‌است و به زبان‌های مختلفی نگارش یافته‌است. همچنین در کشورهای مختلف مطالعاتی در جهت نشر و تبلیغ اندیشه‌ها و افکار مولوی صورت گرفته‌است. ترکیه از کشورهایی است که پژوهش‌ها در این کشور در مورد مولوی، تاریخی دیرین دارد. جامعهٔ ترکیه به‌خصوص در گذشته از سرچشمهٔ اندیشه‌های مولوی بهره‌ها برده‌است. در دورهٔ معاصر نیز بعد از دوران جمهوریت، پژوهش‌گرانی چون عبدالباقی گولپینارلی، احمد آتش، علی نهاد ترلان، نجاتی لوغال و برخی پژوهش‌گران دیگر به مطالعات مولوی‌شناسی روی آوردند. با این همه، پژوهش‌ها در مورد تأثیر مولوی در ادبیات ترک و به‌خصوص رمان‌نویسی معاصر ترک، کم‌شمار است. این پژوهش‌ها، بیشتر در قالب مقاله است و در مواردی کتاب‌ها و پایان‌نامه‌هایی نیز در این مورد تألیف شده‌است. ازجمله کتاب‌هایی که در مورد مولوی و اندیشه‌های مولوی در ترکیه نوشته شده می‌توان به کتاب *Mevlânâ'dan ruha dokunan düşünceler* (اندیشه های روح‌نواز مولوی) از اصلی آکر[۱] اشاره کرد که این کتاب، شرح و توضیح برخی اندیشه‌های مولوی است که یکی از منابع برای آشنایی رمان‌نویسان معاصر ترک و جامعهٔ ترکیه با اندیشه‌های مولوی بوده‌است. پایان‌نامهٔ «Çağdaş Türk Romanında Mevlânâ'nın Postmodern Bir Tüketim Unsuru Olarak Kullanılması» (استفاده از آثار مولوی به‌عنوان عنصری پست‌مدرن در رمان‌نویسی معاصر ترک) (۲۰۱۷) از محمدعلی اوزدوغان[۲] نیز گرایش به مولوی و افکار و اندیشه‌های او را در رمان‌نویسی پست‌مدرنیستی معاصر ترک مورد بررسی و مطالعه قرار داده‌است. در ایران نیز پایان‌نامه‌ای با عنوان «مطالعهٔ تأثیر مولانا در رمان ملت عشق الیف شافاک با رویکرد انسان‌شناسانه» (۱۳۹۸) از فاطمه خواجویان، به بررسی تأثیر مولانا در رمان *ملت عشق* از الیف شفاک نویسندهٔ معاصر ترکیه پرداخته و نقش افکار و اندیشه‌های مولوی را در آفرینش ادبی شافاک در این رمان مورد مطالعه قرار داده‌است. در قالب مقاله نیز در مورد تأثیر مولوی در رمان‌نویسی معاصر ترک مقالهٔ: « Çağdaş Türk Romanında Mevlânâ Temelinde Yeniden Üretimi Celaleddin-i Rûmî'nin PostmodernTüketim» (بازتولید مولانا جلال‌الدین رومی با مایه‌های پست‌مدرنی در رمان معاصر ترک) به زبان ترکی استانبولی از دکتر بعثت کارس‌لی[۳] و محمدعلی اوزدوغان به رشتهٔ تحریر درآمده‌است و تأثیر مولوی در رمان‌نویسی نوین ترک مورد بررسی و مطالعه قرار گرفته‌است. در ایران نیز مقالاتی همچون مقالهٔ «تحلیل جایگاه شمس و مولانا در «کتاب سیاه» اثر اورهان پاموک» (۱۴۰۲) از سمیرا جمالی قطلو و همکاران نگارش شده که به تأثیر مولوی در این داستان اورهان پاموک؛ نویسندهٔ معاصر ترک پرداخته و ردّ پای عرفان مولانا، زندگی مولانا و دنیای روحی و معنوی مولانا و نمود آن در این داستان، مورد بررسی و مطالعه قرار گرفته‌است. در مقالهٔ «بررسی و تحلیل ملت عشق و کیمیاخاتون با رویکرد به زندگی مولوی» (۱۳۹۸) از آیدا چهرقانی و مصطفی گرجی نیز به تأثیر مولوی و اندیشه‌ها و افکار مولوی در این رمان معاصر ترک پرداخته شده‌است. «تحلیلی بر شیوه‌های بیان اخلاقی در رمان ملت عشق» (۱۳۹۹) الیف شافاک نویسندهٔ معاصر ترک از افسانه سعادتی

و محسن محمدی فشارکی نیز اشاره‌ای گذرا به حضور مولوی و اندیشه‌های مولوی در این رمان معروف ترکیه شده‌است. برخی آثار دیگر نیز به بررسی و تحلیل جایگاه مولوی و افکارش در داستان‌نویسی معاصر ترکیه پرداخته‌اند. تاکنون پژوهشی که حضور مولوی و افکار و اندیشه‌هایش در رمان *عشق دیرآشنای رومی* از سردار اوزکان را مورد واکاوی و مطالعه قرار داده باشد، نگارش نیافته و پژوهش حاضر برای اولین‌بار، ردّ پای مولوی در این رمان معاصر ترکیه را مورد بررسی و تحلیل قرار داده‌است.

۱-۳. روش‌شناسی پژوهش

روش پژوهش حاضر توصیفی_تحلیلی است. با مطالعهٔ رمان *عشق دیرآشنای رومی* جلوه‌ها و نمودها و مبانی اندیشهٔ مولانا در این اثر استخراج شده و مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته‌است. این اثر چنان از مولوی و اندیشه‌هایش اثر پذیرفته که می‌توان آن را بازگویی افکار و مبانی اندیشه‌های عرفانی مولوی با زبانی متناسب برای معاصران دانست.

۲. بحث و بررسی

تار و پود رمان *عشق دیرآشنای رومی* درهم‌تنیده با افکار مولاناست. این رمان، با الهام از اندیشه‌های مولوی و آراء و افکار این اندیشمند بزرگ عالم اسلام، خلق شده و نویسنده در آن به بازگویی اندیشه‌های مولوی پرداخته‌است. دیدگاه‌های مولوی در مورد «عشق» و کیفیت آن، «سفر روحانی»،« وحدت انسان ها، اقوام و مذاهب و اتّحاد و یک‌رنگی»، «تهذیب دل و پرورش آن»، «ترک منیت و خودخواهی» و برخی موضوعات دیگر تکرار شده و نویسنده تلاش داشته‌است تا مولوی را به عصر حاضر بکشاند و معاصران را با جهان‌بینی عرفانی او و دیدگاه‌هایش آشنا سازد.

۲-۱. عشق در آثار مولوی و رمان *عشق دیرآشنای رومی*

خمیرمایهٔ وجود مولوی «عشق» است. او خود را زنده به «عشق» می‌داند و بر این است که مرگ و نیستی نیز سر تسلیم در برابرعشق فرود می‌آورد و خود را بعد از مرگ نیز مست عشق می‌داند:

زخاک من اگر گندم برآید — از آن گر نان پزی مستی فزاید
مرا حق از می عشق آفریده‌است — همان عشقم اگر مرگم بساید
منم مستی و اصل من می عشق — بگو از می به جز مستی چه آید

(مولوی، ۱۳۷۶: ۲۸۵)

همچنین مولوی عشق را عامل تکاپو در جهان و حرکت به سمت کمال می‌داند و می‌سراید:

دور گردون‌ها ز موج عشق دان — گر نبودی عشق بفسردی جهان

(مولوی، ۱۳۹۰: ۸۹۳)

او عشق را عامل بقای آدمی می‌داند و آن‌که را که به عشق حیات یافته، زندهٔ جاوید می‌داند. اوزکان نیز در رمان *عشق دیرآشنای رومی* چون مولانا و تحت تأثیر تعالیم مولوی در آثارش، ماندگارترین میراث آدمی را «عشق» و آن را تنها راه رسیدن به خداوند می‌داند و بر این است که با عشق می‌توان به خداوند رسید و پای استدلال و استدلالیان را در رسیدن به خداوند چوبین می‌داند. در واقع این عبارات، ترجمان افکار و اندیشه‌های مولوی است که اوزکان آن را تکرار کرده‌است.

«تاکنون حوادث حیات به من یاد داده‌است که گران‌بهاترین، مقدس‌ترین و ماندگارترین میراثی که انسان‌ها در این جهان به یادگار می‌گذارند، حیات با عشق است و این نیروی عشق است که تا ابد در دل حیات و دنیا باقی است» (اوزکان، ۱۴۰۲: ۹).

«تنها عشق است که در این گنبد دوّار می‌ماند» (همان: ۲۹).

خواجه‌حافظ شیرازی نیز، این ماندگاری عشق را در بیتی زیبا به تصویر کشیده‌است:

از صدای سخن عشق ندیدم خوشتر — یادگاری که در این گنبد دوّار بماند

(حافظ، ۱۳۶۶: ۲۴۰)

اوزکان در جای دیگری از اثرش می‌نویسد:

«بر این باورم که گران‌بهاترین و پایاترین میراث، حفظ نیرویی است که بتواند بر دل هستی تأثیر بخشد و آن نیرو، چیزی جز زیستن با عشق نیست» (اوزکان، ۱۴۰۲: ۱۴).

که بازگویی این دیدگاه مولوی است که :

جمع باید کرد اجزاء را به عشق تا شوی خوش چون سمرقند و دمشق

(مولوی، ۱۳۹۰: ۴/ ۶۹۳)

و عشق را نیروی متحدکننده و تأثیربخش هستی می‌داند و تحفه‌ای الهی؛ آن‌طورکه شمس تبریزی نیز می‌گفت: «اگر از جسم بگذری و به جان رسی، به حادثی رسیده باشی، حق قدیم است از کجا یابد حادث را... نزد تو آن‌چه بدانی بجهی و برهی، جان است... از قدیم چیزی به تو پیوندد و آن عشق است» (شمس تبریزی، ۱۳۷۷: ۶۹).

سردار اوزکان نیز در سطور زیر:

«راه رسیدن به خدا، راهی مستقیم بود. نه راهی پرپیچ‌وخم، سادهٔ ساده. تنها با عشق می‌توانستیم به عشق برسیم» (اوزکان، ۱۴۰۲: ۴۴).

چون مولوی و شمس تبریز راه رسیدن به خداوند را راه «عشق» می‌داند و گویا او نیز راه پرپیچ‌وخم طاعت و ریاضت و عزلت و... را منتهی به وصال خداوندی نمی‌داند و «عشق» و «نیاز» را عامل وصال می‌داند؛ همان‌طورکه شمس تبریزی نیز در مقالات آورده: «اکنون او بی‌نیاز است، تو نیاز ببر، که بی‌نیاز، نیاز دوست دارد به‌واسطهٔ آن نیاز از میان این حوادث ناگاه بجهی. از قدیم چیزی به تو پیوندد و آن عشق است. دام عشق آمد و در او پیچید که «یحبّونه» تأثیر «یحبّهم» است» (شمس تبریزی، ۱۳۷۷: ۶۹).

این بی‌توجهی شمس به ریاضت و چلّه‌نشینی برای وصال حق از قول مولوی نیز بیان شده‌است:

آن‌که ز تبریز دید یک نظر شمس دین طعنه زند بر چله سخره کند بر دهه

(مولوی، ۱۳۷۶: ۸۹۴)

البته عشق از نظر اوزکان نیز، آمدنی است نه آموختنی؛ و او چون مولوی که می‌سرود:

شمعی است دل مراد افروختنی چاکیست ز هجر دوست بردوختنی

ای بی‌خبر از سوخته و سوختنی عشق آمدنی بود نه آموختنی

(مولوی، ۱۳۷۶: ۱۴۸۵)

بر این باور است که «عشق و دوست‌داشتن هنری نبود که در مدرسه آموزش دهند و یا علم و عملی نبود که والدین آن را به فرزندانشان بیاموزند» (اوزکان، ۱۴۰۲: ۱۰-۹).

اوزکان نیز این اندیشهٔ مولوی را که عشق و نه عقل، راهبر به وصال خداست، تکرار می‌کند. مولوی همواره پای عقل را در طریق طریقت، چوبین می‌داند و استدلال و اکتساب را در وادی عشق راهنما به سرمنزل مقصود نمی‌داند. اوزکان این اندیشهٔ مولوی را در اثرش بازتکرار می‌کند و عشق را ابزار وصال می‌داند:

> «و گفته‌بود که راه وصول به گنج از دوستی و عشق می‌گذرد... زیرا گنج با گفتن کلمات زیبا، گوش‌دادن به کلمات زیبا به‌دست نمی‌آمد. با زیستن و پیمودن طریقی که منجر به گنج می‌شود، حاصل می‌شد. این طریق، یک طریق قلبی است نه طریق عقلی. راهی است که نه با تعقل که با مهرورزی و عشق پیموده می‌شود» (همان: ۹۴).

۲-۲. سفر روحانی

در عرفان «سفر» بعد از «یقظه» یا «بیداری» اتفاق می‌افتد و «مراد از سفر، سفرهای ظاهری و خواص آن مانند کسب عافیت و غنیمت نیست. اگرچه این‌ها را مقدمهٔ سفرهای باطنی می‌دانند. در واقع سفر عرفانی در روح، اتفاق می‌افتد. مبدأ این سفر، نفس و انتهایش حق است» (تاجدینی، ۱۳۸۳: ۴۵۹). یقظه و بیداری علاوه‌بر این‌که مقدمهٔ سفر روحانی و سلوک است، مقوّم آن نیز

هست و این سفر پرمخاطره با بیداری است که طی می‌گردد. «زرین‌کوب» در شرح این سفر می‌نویسد: «این سلوک روحانی که عارف در بازگشت به مبدأ خویش دارد، برای روح او صعودی دشوار و پرمخاطره است؛ اما یقظه و توبه که همچون آمادگی این سلوک و مقدمهٔ سیر است در قیاس با دشواری‌هایی که از تبتّل تا فنا در راه سالک طالب پیش می‌آید، بازیچه‌ای بیش نیست» (زرین‌کوب، ۱۳۸۴: ۲۷۹).

اوزکان نیز در کتاب *عشق دیرآشنای رومی* با بیان عباراتی چون «تصمیم گرفتم سفری کنم» (اوزکان، ۱۴۰۲: ۱۷)، «آرزوی سیر و سفری باطنی_فیزیکی به‌سوی نامعلوم در اندرونم، خود را بروز داد» (همان: ۱۶) و «دلم می‌خواهد از حادثه‌ای بزرگ برایت بگویم نه حادثه‌ای کوچک؛ سفر روحانی من» (همان: ۲۳)، نشان می‌دهد که به مرحلهٔ «یقظه» رسیده‌است و بعد از این مرحله، سفر خود را آغاز می‌کند. سفری که منظور و مقصودش از آن یافتن خود و شناختن خود و به تبع آن، یافتن و شناختن حق است؛ چراکه منطبق با حدیث «مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ» (فروزان‌فر، ۱۳۴۷: ۱۶۷)، خودشناسی و خداشناسی قرین همند. هدف اوزکان نیز از این سفر، خودشناسی است: «این‌گونه تصمیم گرفتم سفری بکنم، سفری بدون برنامه‌ریزی. نمی‌دانستم مقصد کجاست ولی می‌رفتم. تنها چیزی که می‌دانستم، رفتنم بود. برای یافتن خود باید می‌رفتم، در اصل برای یافتن چیزی که در درون من بود» (اوزکان، ۱۴۰۲: ۱۷). هدف او از این سفر نیز «بیداری» است: «مقصود من از این سفر، بیداری است نه مستی» (همان: ۳۶).

در همین سطور عبارت «نمی‌دانستم مقصد کجاست ولی می‌رفتم» نیز متأثر از آموزه‌ای عرفانی است و بیت زیر از یک رباعی عطار را به‌یاد می‌آورد:

تو پای به ره نه و از هیچ مپرس خود راه بگویدت که چون باید رفت

(عطار نیشابوری، ۱۳۸۹: ۱۶۸)

در این سفر روحانی، اوزکان با دانشی که از تصوف و عرفان مولوی دارد، سفرهای عرفانی را که نتیجه‌اش فناء فی الله و بقاء بالله است، توصیف می‌کند. مولانا بارها این سفر عرفانی را در آثارش مورد تشریح قرار داده‌است و بر این است تا از خود، فانی نشوی به حق، باقی نگردی:

هیچ‌کس را تا نگردد او فنا نیست ره در بارگاه کبریا

چیست معراج فلک؟ این نیستی عاشقان را مذهب و دین نیستی

(مولوی، ۱۳۹۰: ۹۲۴)

از دید مولوی، مذهب عاشقان، فنا و نیستی است و در نزد حق برای خود وجودی قائل نیستند، از خود «نیست» و به حق، «هست» هستند.

در هر چیزی اوزکان تلاشی چون صوفیان دارد؛ تلاشی در جهت فناء فی الله و بقاء بالله. همه‌چیز را خدایی دیدن. در بخشی از داستان می‌آورد: «در سفر به‌سوی مقصد جدیدم، یکی از کارهای درستی که انجام دادم این بود. بریدن از دنیا با تمام زیبایی‌ها و ذائقه‌های دنیوی‌اش و تلاش برای دیدن همه‌چیز از خدا» (اوزکان، ۱۴۰۲: ۳۴). همه‌چیز را از خدا دیدن و در همه‌چیز خدا را دیدن، بینشی عرفانی است و عارفان «با شهود مستقیم می‌بینند که وجودی جز خدا نیست» (چیتیک، ۱۳۸۶: ۱۵۷).

سفری که نویسندهٔ داستان می‌آغازد نیز سفری روحانی است و سفر به درون. در این سفر است که نویسنده با نگاهی نو، جهان را می‌نگرد و گویی چشم‌هایش را شسته و جوری دیگر می‌بیند. توصیف این نگاه جدید چنین است: «نگاهی نو به زندگی با چشمانی عاشقانه‌تر و رویایی، میل سفر را در من ایجاد کرد. سفری به‌سوی جوهرهٔ هستی و حقیقت باطنی خودم و آرزوی یافتن خداوند» (اوزکان، ۱۴۰۲: ۳۵).

این سفر برای اوزکان نیز چون عارفان، سفر کمال روحانی است و او در طول این سفر به خودشناسی و شناخت نفس خود موفق می‌شود و خویشتن خویش را بازمی‌یابد و آن‌طورکه خود گفته، هدف چنین است: «مسافر حقیقت‌جو، دنبال شادی صرف نیست، دنبال گم‌کردهٔ خویش است، به‌دنبال خداست» (همان: ۴۰).

۲-۳. وحدت اقوام و ملل و ادیان و مذاهب و اتحاد و یک‌رنگی

یکی از مسائلی که در مثنوی مولانا مطرح می‌شود، رنگ‌باختن قومیت و مذهب و... در کارگاه وحدت خداوندی است؛ مثنوی «دکان وحدت»[۴]است و تنگ‌نظری‌ها و تعصبات قومی و مذهبی و سخت‌گیری‌ها و قشری‌گری‌ها در عالم عرفان مولوی، رنگ می‌بازد و او آن را خامی می‌داند: «سخت‌گیری و تعصّب خامی است» (مولوی، ۱۳۹۰: ۳/ ۳۹۴). او اعتقاد دارد که از هر دلی به خداوند، راهی است؛ ندای حق و حقیقت‌جویی در دل هر انسانی هست و این بستگی به قومیت و نژاد و مذهب ندارد و همه ندای خداوندی را شنیده‌اند:

کرد و ترک و پارسی‌گوی و عرب — فهم کرده این ندا بی‌گوش و لب
خود چه جای ترک و تازیک است و زنگ — فهم کرده این ندا را چوب و سنگ

(مولوی، ۱۳۹۰: ۱/ ۹۶)

و این کوته‌نظری ما هست که بین انسان‌ها تفاوت قائل شویم و گروهی را بر گروهی دیگر، بی‌دلیل ارجح می‌دانیم. این آموزه‌ای متعالی است و وحدت‌بخش بین انسان‌ها و «در دایرهٔ عرفان، بی‌اعتنایی به قوم‌اندیشی و تمرکز بر احساسات زلال انسانی که خود حاصل عبور از عواطف شخصی و اجتماعی است، وجود دارد و متوجه می‌شویم که چگونه بر فردگرایی افراطی و عصبیت‌های نژادی و مذهبی خط بطلان کشیده می‌شود» (دینانی،۱۳۸۳: ۹۹).

مولوی حتی پا را فراتر نهاده و بر این است که اگر به مرحلهٔ بی‌رنگی و عدم تعیّن برسیم، در این حالت جنگ بین موسی و فرعون نیز از میان برمی‌خیزد و هر دو در کارگاه تکوین الهی به وحدت می‌رسند؛ لازم به توضیح است که صوفیان ایمان را بر دو قسم تقسیم کرده‌اند؛ «یکی ایمان ایجادی (حقیقت کونیّه) و دیگری ایمان ایجابی (حقیقت تشریعیّه). منظور از ایمان ایجادی، همان انقیاد و متابعت از اصول خلقت و قوانین حاکم بر امور تکوینی است که بالاجبار این قوانین بر همهٔ موجودات و کائنات، حکم می‌رلند و همه، رهِ آن را می‌پویند. چنان‌که در آیهٔ ۵۰ سورهٔ طه، این انقیاد را از زبان موسی این‌گونه بیان می‌فرماید: «پروردگار من آن کسی است که همهٔ موجودات را بیافرید و آن‌گاه به راه هدایت آورد». بنابراین در تبعیت و انقیاد از قوانین تکوینی، میان مؤمن و کافر تفاوتی نیست. پس به این لحاظ میان موسی (ع) و فرعون تفاوتی نبود؛ زیرا هر دو بر فرمان تکوینی و ایجادی حق‌تعالی گردن نهاده‌بودند. مولوی نیز از این نظر، موسی و فرعون را در ایمان ایجابی در جنگ با هم و در تبعیّت از امر تکوینی و حقیقت کونیّه، در صلح و آشتی با هم می‌بیند:

چون‌که بی‌رنگی اسیر رنگ شد — موسیی با موسیی در جنگ شد
چون به بی‌رنگی رسی کان داشتی — موسی و فرعون دارند آشتی

(مولوی، ۱۳۹۰: ۱/ ۱۱۲)

از دید او اختلاف مؤمن و گبر و جهود از «نظرگاه» است و اختلاف وجودی با هم ندارند. در عالم وحدت‌اندیش مولوی «گبر و جهود و مؤمن» یکی‌اند و هر دو تابع اوامر الهی:

از نظرگاه است ای مغز وجود — اختلاف مومن و گبر و جهود

(همان: ۳۹۳)

اوزکان نیز در رمان *عشق دیرآشنای رومی*، این دیدگاه وحدت‌گرای مولوی را متأثر از آثار او، بازگویی می‌کند؛ او بر این است که هر چه انسان‌ها به «حقیقت کونیّه» نزدیک شدند و تعیّنات ظاهری را کنار زدند، اتحاد و وحدت بیشتری می‌یابند و روشن می‌شود که همهٔ انسان‌ها تابع ایمان ایجادی‌اند؛ اگرچه در ایمان ایجابی با هم تفاوت داشته‌باشند:

> «خدا در وجود همه بود. نور خدا در درون روح همگی ما تابیده‌بود و این چیزی بود که می‌خواستم پنجرهٔ قلبم را به‌سوی آن باز کنم. تفاوت‌ها در دنیای بیرون جا مانده بود. هرچقدر به درون و جوهرهٔ خود بازمی‌گشتیم، وحدت می‌یافتیم و این ضرورت داشت؛ زیرا همگی ما در جوهرهٔ هستی خود یک موجود واحد بودیم. خواه از آن آگاه باشیم یا نه، همه از یک مکان آمده‌ایم» (اوزکان، ۱۴۰۲: ۵۶).

همچنین «وحدت ادیان و مذاهب» نیز از آموزه‌های مولوی است که در مثنوی بارها به آن اشاره شده و یکی از بن‌مایه‌های فکری و عقیدتی مولانا است که این هم میراثی برای مولوی از مکتب عرفان است؛ چراکه «وحدت متعالی ادیان را تنها اهل باطن (عارفان) درمی‌یابند؛ یعنی کسانی که با نوعی بصیرت عقلی (Intellect) دریافته‌اند که در امر مطلق، یعنی در خدا، ریشه دارند» (ملکیان، ۱۳۸۱: ۴۱۱-۴۱۰). مولوی در موارد بسیاری این اصل را مورد تأکید قرار داده‌است:

هر نبی و هر ولی را مسلکی است لیک با حق می‌برد جمله یکی است

(مولوی، ۱۳۹۰: ۱/ ۱۳۸)

آن‌جا که الست آمد ارواح بلی گفتند این مذهب و ملت‌ها می‌دان که نبود آن‌جا

(مولوی، ۱۳۷۶: ۱۳۶)

مؤمن و ترسا ، جهود و نیک و بد جملگان را هست رو سوی احد

بلکه سنگ و کوه و خاک و آب را هست واگشت نهانی با خدا

(مولوی، ۱۳۹۰: ۶/ ۱۰۱۶)

این اصل عقیدتی در ابیات زیر نیز عیان است:

صد کتاب ار هست جز یک باب نیست صد جهت را قصد جز محراب نیست

این طرق را مخلصش یک خانه است این هزاران سنبل از یک دانه است

(همان: ۶/ ۱۰۶۷)

در کتاب *عشق دیرآشنای رومی* افرادی که راهنمای فابیو هستند از ادیان مختلفی هستند و او خود در این کتاب می‌نویسد:

«قسمت شگفت ماجرا _درواقع شاید هم هیچ قسمت شگفت‌انگیزی در آن نباشد_ خداوند به منظور راهنمایی من، از نمایندگان چهار دین مختلف استفاده کرده‌بود. ابتدا از پیامبر مسیحیان، بعد یک شمن، سپس از صوفیان دین اسلام و درنهایت پیامبر یهودیان» (اوزکان، ۱۴۰۲: ۸۷).

درواقع نویسنده در این کتاب با این توصیف به وحدت ادیان تأکید کرده و راه‌ها را متفاوت اما مقصد را یکی می‌داند.

این اندیشه در سطور زیر از رمان *عشق دیرآشنای رومی* اوزکان نیز بازگویی می‌شود: «به‌هرحال اگرچه در دوره‌های مختلف با صورت‌های گوناگون هم دیده شد، درواقع تنها یک دین وجود داشت. چون تنها یک خدا و تنها یک حقیقت وجود داشت و رسولان خدا آن دین واحد را برای جوامع مختلف در دوره‌های مختلف به‌گونه‌ای تبیین کردند که با شخصیت آن عصر و جامعه سازگار باشد. اما همهٔ فرستادگان الهی یکدیگر را قبول داشتند. بارها تأکید کردند که همه، پیام خدا را می‌رسانند. طبق گفتهٔ حضرت عیسی(ع) که فرمود: از موسی(ع) پیروی کنید؛ یا طبق فرمودهٔ حضرت محمد (ص) که فرمودند: من پیرو دین حضرت ابراهیم(ع) هستم، همهٔ فرستادگان الهی به دین واحد تأکید داشتند» (همان: ۸۸).

این موضوع در *فیه ما فیه* مولوی مورد تأکید قرار گرفته‌است: «اگر راه‌ها مختلف است؛ اما مقصد یکی است، نمی‌بینی که راه به کعبه بسیار است؟ بعضی را از روم است و بعضی از شام و بعضی از عجم و بعضی را از چین و بعضی را از راه دریا از طرف هند و یمن، پس اگر در راه‌ها نظر کنی، اختلاف عظیم و مباینت بی‌حد است؛ اما چون به مقصود نظر کنی همه متّفقند و یگانه، و همه را درون‌ها به کعبه متّفق است و درون را به کعبه ارتباطی و عشق و محبتی عظیم است که آن‌جا خلاف نمی‌گنجد. آن تعلق، نه کفر است و نه ایمان، یعنی آن تعلق مشوب نیست به راه‌های مختلف که گفتیم. چون آن‌جا رسیدند آن مباحثه و جنگ و اختلاف که در راه‌ها می‌کردند که این او را می‌گفت که «تو باطلی و کافری» و آن‌دگر این را چنین نماید اما چون به کعبه رسیدند، معلوم شد که آن جنگ در راه‌ها بود و مقصودشان یکی بود» (مولوی، ۱۳۸۹: ۱۸۹).

این وحدت و یک‌رنگی ادیان با تمثیلی زیبا در کتاب اوزکان گنجلنده شده‌است. وقتی که استاد از «متیو» می‌خواهد عکس‌های دورهٔ مختلف زندگی خود را در کنار هم بگذارد و از این تفاوت عکس‌ها، وحدت را استنباط می‌کند که ماهیت یکی است؛ اگرچه ظاهر متفاوت است:

«خب همهٔ این عکس‌های دوران نوزادی، کودکی، جوانی و پیری را پیش چشمت بیاور. آیا به همدیگر شبیه هستند؟ با این‌که با هم خیلی متفاوتند؟ جواب را هم متیو می‌دانست و هم تمام کلاس. متیو نیازی به پاسخ‌دادن به سؤال نمی‌دید. استاد گفت «خیلی متفاوت به‌نظر می‌رسند مگر نه؟ اما همگی متیو هستند. همگی یک نفرند. خب ادیان هم همین‌طورند» (اوزکان، ۱۴۰۲: ۸۹).

موضوع «وحدت ادیان» را همان‌طورکه ذکرش رفت، مولانا در جای‌جای مثنوی و سایر آثارش با تمثیلاتی زیبا و اقناع‌کننده آورده است. نمونهٔ این اندیشهٔ وحدت‌گرایانهٔ مولانا را در ابیاتی چون:

چون‌که بی‌رنگی اسیر رنگ شد — موسیی با موسیی در جنگ شد
چون به بی‌رنگی رسی کان داشتی — موسی و فرعون دارند آشتی
گر تو را آید بدین نکته سؤال — رنگ کی خالی بود از قیل و قال
این عجب کین رنگ از بی‌رنگ خاست — رنگ با بی‌رنگ چون در جنگ خاست

(مولوی، ۱۳۹۰: ۱/ ۱۱۲)

می‌توان دید که شاعر «رنگ» را مایهٔ «جنگ» و «یک‌رنگی» را عامل آشتی و دوستی می‌داند و بر این است که باید از تکثّرات ظاهری گذشته و به حقیقت «وحدت» در ادیان رسید که همگی انسان را به سعادت و به سوی پروردگار یگانه رهنمونند.

۲-۴. تهذیب و تزکیهٔ دل

«دل» در عرفان و در نزد خداوندگار عرفان؛ مولانا جلال‌للدین، جایگاهی والا دارد؛ چون محوری است که جمیع فعالیت‌ها از مجاهدات و ریاضت‌ها برای تصفیه و تزکیهٔ آن و زدودن آن از غبار هوی و هوس‌ها بوده و صقالت‌دادن آن و آماده‌کردن آن برای دریافت انوار معرفت. در فرهنگ عرفانی که مولانا نیز رکنی رکین در آن است، در توصیف «دل» نوشته‌اند: «در جسم آدمی تکه‌گوشتی است که اگر به صلاح آید بقیهٔ جسم نیز به صلاح آید و اگر به فساد گراید بقیهٔ جسم نیز این چنین و آن چیزی نیست جز همان قلب» (قشیری، ۱۴۰۰: ۱۰۷). دل اگر اصلاح و تزکیه گردد، محل اشراق نور الهی می‌شود. اگر بی‌ضیا باشد، «نور آفتاب» در آن نمی‌تابد:

خانهٔ آن دل که ماند بی‌ضیا — از شعاع آفتاب کبریا...
نی در آن دل تافت تاب آفتاب — نی گشاد عرصه و نی فتح باب

(مولوی، ۱۳۹۰: ۲/ ۳۰۸)

به همین سبب تمام همّ و غم عارف این است که دل را صافی کند تا تجلّی‌گاه انوار الهی گردد و در این صورت است که نقش الهی در آن بازتاب می یابد:

آینهٔ دل چون شود صافی و پاک — نقش‌ها بینی برون از آب و خاک
هم ببینی نقش و هم نقّاش را — فرش دولت را و هم فرّاش را

(مولوی، ۱۳۹۰: ۱۸۳)

حرکت اوزکان نیز در اثرش چون مولوی، منبعث از فرهنگ عرفانی و موازی با آموزه‌های عرفانی مولوی است؛ او نیز سعی بر این دارد که قلب خود را از چرک‌ها بزداید و با عشق، شست‌وشو دهد تا ملجأ و منبع نور الهی گردد. تأثیر اوزکان از تعالیم و آموزه‌های عرفانی مولوی آشکار است. گویا او نیز چون مولوی «راه شهود» و «راه دل» را برگزیده‌است و چون مولوی می‌خواهد از «آثار قدم» زاد و توشه بگیرد نه از «آثار قلم» (ر.ک: مولوی، ۱۳۹۰: ۱۸۷) سطور زیر در این رمان، بیان‌گر این نگرش اوزکان است:

«قلبم پاک پاک نبود، خیر. حتّی چرکین بود. اعماقش از چرک‌ها و خطاها و منیّت‌ها آکنده بود. اما قصد تطهیرش را داشتم. می‌خواستم آن را با عشق شست‌وشو دهم و از چرک‌ها پاکش کنم. از این نیّت و قصد خود مطمئن بودم» (اوزکان، ۱۴۰۲: ۷۱).

این راهی که اوزکان برگزیده، راه صوفیه است و منطبق با آموزه‌های عرفان و عرفان عملی متصوفه می‌باشد. روشن است که اوزکان برای رسیدن به خداوند، نه راه عقل بلکه راه دل و شهود را برگزیده‌است. راه زدودن دل از غبار صفات بشری با ریاضت، همان‌طورکه در سخن مولوی آمده‌است:

همچو آهن ز آهنی بی‌رنگ شو — در ریاضت آینهٔ بی‌زنگ شو
خویش را صافی کن از اوصاف خود — تا ببینی ذات پاک صاف خود
بینی اندر دل علوم انبیا — بی‌کتاب و بی‌معید و اوستا

(مولوی، ۱۳۹۰: ۱/ ۱۵۳)

همچنین اوزکان در این عبارات بر این است که با «عشق» چرک و غبار از دل بشوید و مسیر عشق را برگزیده‌است و با عشق، روح و دل خود را از غبار منیّت‌ها می‌شوید؛ چراکه عشق، بهین‌ابزاری برای این کار و اسطرلاب اسرار الهی است:

علت عاشق ز علت‌ها جداست — عشق اسطرلاب اسرار خداست

(همان: ۱۰)

فروزان‌فر در این‌که چرا مولوی عشق را به اسطرلاب مانند کرده شرح می‌دهد: «و چون عشق روح را لطیف و قلب را صافی و مستعد کشف و حصول معرفت می‌سازد، مولانا آن را به اسطرلاب مانند کرده‌است» (فروزان‌فر، ۱۳۸۱: ۸۵).

اهل عرفان، علم ظاهر را واگذاشته و به شهود رسیده‌اند:

اهل صیقل رسته‌اند از بو و رنگ — هر دمی بینند خوبی بی‌درنگ
نقش و قشر علم را بگذاشتند — رایت عین‌الیقین افراشتند

(مولوی، ۱۳۹۰: ۱/ ۱۵۵)

۲-۵. منیّت؛ حجاب بین سالک و خداوند

منیّت و خودبینی عارضه‌ای در درون آدمی است که مانع پیشرفت آدمی در مراتب سلوک می‌شود؛ خودبین، خدابین نیست و میان عبد و معبود و عاشق و معشوق، خود و خودبینی و منیّت است که حجاب و مانع است. از نگاه مولوی «خودبینی» یکی از بدترین بیماری‌های روحی و مانع کمال آدمی است. این مرض در وجود هر آفریده‌ای هست و هیچ‌کس را رهایی از آن نیست جز با عشق، چنان‌که می‌سراید:

علت ابلیس أنا خیری بُدست — وین مرض در نفس هر مخلوق هست

(همان: ۱۴۴)

از نظرگاه مولوی این حجاب و مانع را با عشق راستین، می‌توان از میان برداشت و «در نگاه مولانا عشق در مرحلهٔ نخست در تقابل با هسته مرکزی خودخواهی و خودشیفتگی است، عشق چه این جهانی و چه آن جهانی، ضد خودمحوری است»(چیتیک،۱۳۹۵: ۱۹۵).

مولوی این خصلت درمانگری عشق در مواجهه با این مرض روحانی را چنین به نظم کشیده:

هرکه را جامه ز عشقی چاک شد — او ز حرص و جمله عیبی پاک شد
شادباش ای عشق خوش‌سودای ما — ای طبیب جمله علت‌های ما
ای دوای نخوت و ناموس ما — ای تو افلاطون و جالینوس ما

(مولوی، ۱۳۹۰: ۱/ ۶)

و عشق را روان‌درمان‌گری حاذق و طبیب روح و روان و امراض روحانی و جسمانی می‌داند. «برتری عشق از دیدگاه مولانا در این نکته است که انسان را تزکیه نموده و به او می‌آموزد که لذت و آسایش غیر و محبوب را بر خود ترجیح دهد، وقتی عشق به مرحلهٔ کمال می‌رسد و فضیلت ایثار هم در وجود عاشق به کمال می‌رسد، خودخواهی در وجودش محدود می‌شود» (زرین‌کوب، ۱۳۶۴: ۱۲۶).

اوزکان نیز چون مولوی و در هیأت فردی عارف‌مسلک، این دیدگاه عرفانی را تشریح می‌کند و «منیّت» و «خودبینی» را حجاب بین خود و خداوند می‌داند و همچون مولوی بر این اعتقاد است که تنها «عشق» می‌تواند این منیّت و خودبینی را در وجود آدمی نابود کند. در سطور زیر از این رمان این دیدگاه مولوی بازپروری شده‌است:

«منیّتم در مقابل خودم حجاب بود و من نمی‌دانستم چگونه این حجاب را به کنار بزنم» (اوزکان، ۱۴۰۲: ۱۰۰).

«منیّت نفسم حجابی بین من و خدا بود و من به خطا درآن حجاب نمی‌توانستم روی خدا را ببینم. هرکاری کردم نتواستم این حجاب را کنار بزنم و این وضعیت را روزبه‌روز به‌سوی درماندگی تجربی که قبلاً به آن اشاره کرده‌بودم، می‌کشاند» (همان: ۱۰۱).

در عبارات زیر نیز اوزکان، چون مولوی عشق را نابودگر منیّت و خودبینی می‌دلند و در عالم فکری و لندیشهٔ مولانا گام برمی‌دارد:

«زیرا تنها چیزی که ما را از دیدن خدا باز می‌داشت منیّت‌مان بود که تنها با گرمای عشق و محبت آب می‌شد» (همان: ۱۲۸-۱۲۷).

«علم یعنی شناخت خدا، یک نقطه است، نیستی است. هیچ‌شدن منیّت ماست و این هم به قول حضرت مولانا و حضرت شمس تنها با عشق ممکن است»(همان: ۱۳۱-۱۳۲).

در عبارات فوق نیز اوزکان با اشاره به مولانا و شمس، درواقع تلاش دارد رابطهٔ بینامتنی خود را با آنان ابزار داشته و مطلبی را از آنان نقل می‌کند و بر این است که از دید مولانا و شمس نیز حجاب بین بنده و خداوند، منیّت و اظهار وجود خود آدمی است که اگر از میان برخیزد به حق می‌رسد. شمس در مقالات می آورد: «همهٔ حجاب‌ها، یک حجاب است جز آن هیچ حجابی نیست، آن حجاب، این وجود است» (شمس، ۱۳۷۷: ۹۹).

مولوی نیز حجاب آدمی را خود او می‌داند و می‌سراید:

گر صید خدا شوی ز غم رسته شوی — ور در صفت خویش روی بسته شوی
می‌دان که وجود تو حجاب ره توست — با خود منشین که هر زمان خسته شوی

(مولوی، ۱۳۷۶: ۱۰۳۲)

۲-۶. هدف خلقت؛ شناخت خدا

عرفاء، فلسفهٔ آفرینش را شناخت خداوندی می‌دانند و علّت‌العلل هستی از دید آنان، شناخت حق است. این نگرش در حدیث «کُنْتُ کَنْزاً مخفیّاً فَاحْبَبْتُ انْ اعْرَفَ فَخَلَقْتُ الخَلْقَ لِکَیْ اعْرَف» (فیض کاشانی، ۱۳۴۲: ۳۳/ حسن‌زاده آملی، ۱۳۷۸: ۷۲) انعکاس یافته‌است که از احادیث پرتکرار در متون عرفانی است و دربارهٔ آن آمده‌است: «به سختی می‌توان اثری عرفانی یافت که این حدیث به‌گونه‌ای در آن نقل نشده‌باشد» (گوهری رفعت، ۱۳۹۳: ۷۶). از دیدگاه عارفان، خلقت عالم حاصل «حرکت حبّی» است. عراقی در لمعات می نویسد: «عشق در همه ساری است، ناگزیر جمله اشیاء است وَ کَیفَ تَنکِرُ العِشقَ و ما فِی الوُجودِ الّا هُوَ؟ وَ لَولا اَلحُب ما ظَهَرَ ما ظَهَر، فَبالحُبِ سارَ فیه، بَل هُوَ الحُب کُلَّهُ»[۵] (عراقی، ۱۳۷۱: ۶۸). ابن عربی نیز حبّ را اصل وجود می‌داند: «حبّ دارای مقام شریف و اعلایی است؛ چون اصل وجود است» (ابن عربی، بی‌تا، ج۲/ ۳۲۳). مولانا جلال‌الدین نیز هم‌صدا با فرهنگ عرفانی و با نظر به این‌که او میراث‌دار فرهنگ عرفانی است، این اصل عرفانی را همواره در آثار خود مورد تبیین و تفسیر قرار می‌دهد. عامل خلقت از دید او عشق است و «و از دید او عشق، منشأ و مبدأ حیات و یکی از اصول تکوین عالم و نیروی جاذبهٔ ذرات است» (مختاری، ۱۳۹۳: ۵۷) و هدف خلقت از دید او نیز «شناخت و معرفت الهی» است. مولوی در ابیات بسیاری در مثنوی هدف آفرینش را معرفت خداوند دانسته‌است:

گنج مخفی بد ز پری چاک کرد — خاک را تابان‌تر از افلاک کرد
گنج مخفی بد ز پری جوش کرد — خاک را سلطانِ اطلس‌پوش کرد

(مولوی، ۱۳۹۰: ۱/ ۱۲۹)

خاک و جسم خاکی آدمی به‌این‌خاطر از افلاک برتر است که زینت معرفت و شناخت یافته‌است؛ شناخت و معرفت حق فقط به انسان اختصاص یافته‌است و براین‌اساس او «خلیفه الارض» (خلیفهٔ خداوند بر روی زمین) است. اوزکان نیز در رمان *عشق رومی* با نقل حدیث «کُنْتُ کَنْزاً مخفیّاً فَاحْبَبْتُ اَنْ اعْرَفَ فَخَلَقْتُ الخَلْقَ لِکَیْ اعْرَف» (من گنجی پنهان بودم ناشناخته بودم خواستم شناخته شوم انسان را آفریدم)، بازگوکنندهٔ دیدگاه مولوی است.

اوزکان نیز در سطور زیر بر این است که با گرایش فطری خود این نکته را دریافته که هدف از خلقت، شناخت خداوند است و بعد در کتب دینی و عرفانی این را یافته و مولانا نیز از شاعرانی است که چنان‌که ذکرش رفت در چندین مورد به آن اشاره داشته‌است. در رمان *عشق دیرآشنای رومی* می‌آید:

«به‌عنوان مثال از وقتی که خودم را شناختم، معتقد بودم که هدف از خلقت ما، شناخت خدا و موجود الهی درون ماست. قبل از آن نه از کسی شنیده‌بودم و نه جایی خوانده‌بودم. اما این احساس را می‌کردم. یک روز در یکی از کتاب‌هایی که می خواندم به جملهٔ زیر برخوردم که توضیح می‌داد چرا خدا ما را آفریده‌است: «من گنجی پنهان بودم ناشناخته بودم خواستم شناخته شوم انسان را آفریدم» (اوزکان، ۱۴۰۲: ۱۱۰).

۲-۷. عشق قابل بیان و وصف نیست

تجارب عرفانی، غالباً غیرقابل وصفند و ازاین‌میان «عشق»، غیرقابل وصف‌تر. عشق در بیان نمی‌آید و در دفتر نمی‌گنجد. این موضوع را در شعر عطار که مولوی او را «روح»[۶] گفته و بر این است که پیرو اوست، آمده‌است:

حدیث عشق در دفتر نگنجد حساب عشق در محشر نگنجد

(عطار، ۱۳۸۱: ۲۳۲)

در عبارت همی نگنجد عشق عشق از عالم عبارت نیست

(همان: ۱۹۸)

«یُدرِک و لا یُوصِف»بودن «عشق» از موضوعاتی است که مکرر در مثنوی به آن اشاره شده‌است و مولانا نیز عشق را غیرقابل توصیف و بیان می‌داند و در ابیات بسیاری این حقیقت را به قلم آورده‌است:

هرچه گویم عشق را شرح و بیان چون به عشق آیم خجل باشم از آن

گر چه تفسیر زبان روشن‌گرست لیک عشق بی‌زبان روشن‌ترست

چون قلم اندر نوشتن می‌شتافت چون به عشق آمد قلم بر خود شکافت

عقل در شرحش چو خر در گل بخفت شرح عشق و عاشقی هم عشق گفت

آفتاب آمد دلیل آفتاب گر دلیلت باید از وی رو متاب

(مولوی، ۱۳۹۰: ۱/ ۱۰)

در کتاب *عشق دیرآشنای رومی* نیز این واقعیت با مثالی به‌تصویر کشیده می‌شود. البته در این کتاب محسوسات هم در پاره‌ای موارد در زمرهٔ «یُدرِک و لا یُوصِف» قرارمی‌گیرند و در بخشی از کتاب می‌آید:

«هرچقدر سعی می‌کنم کلمات نمی‌توانند طعم هندوانه یا زیتون یا هرچیز دیگری را توصیف کنند. عشق دیرآشنای مولانا هم همین‌طور. این چیزی نیست که بتوان آن را با کلمات منتقل کرد. بلکه چیزی است که باید چشید، حس کرد، لمس کرد و شاهدش بود» (اوزکان، ۱۴۰۲: ۱۲۵).

به این شکل می‌توان دید که اوزکان نیز همنوا با مولوی، عشق را غیرقابل توصیف می‌داند.

۳. نتیجه‌گیری

مطالعه‌ای در رمان *عشق دیرآشنای رومی* از اوزکان، نشان می‌دهد که نویسنده در این رمان، بازگوکنندهٔ افکار و اندیشه‌های متعالی مولوی است. گویا این‌که مولوی از درون کتاب ما را ندا می‌دهد و در بطن این کتاب اندیشه‌های مولوی نهفته‌است. اندیشه‌های مولوی در موارد مختلف که بحث بر سر آن از حد این مقال خارج است و به‌همین‌خاطر به نکاتی چند که در این کتاب بازتاب یافته‌بود، پرداختیم. مسئلهٔ عشق و طرح آن که تأثیر اوزکان از مولوی را بیان‌گر است. هم‌رنگی و وحدت اقوام و ملل و ادیان و تلاش برای بازگویی این اندیشهٔ جهانی مولوی که تعصبات را که نشان خامی است باید کنار گذاشت و همهٔ مخلوقات خداوندی به ندای وحدت الهی گوش داده‌اند. در این اثر نیز اندیشهٔ وحدت‌گرای مولوی در مورد اقوام ملل و ادیان تبلیغ می‌شود و همان‌طورکه مولوی با گذر از رنگ و تکثرات به عالم وحدت رسیده‌بود، نویسندهٔ رمان نیز نشر و تبلیغ این ایده را مور تأکید قرار داده‌است.

تهذیب و پالایش دل به‌عنوان منبع معرفت آنچنان‌که در مثنوی آمده، در این رمان نیز بازتاب یافته‌است. هدف خلقت که «شناخت» است در این کتاب نیز مورد اشاره قرار گرفته و «عدم وصف‌ناپذیری عشق» که میراثی از مولوی و دیگر عرفاست ر این اثر نیز بازگو شده‌است. اوزکان در این کتاب در مجموع تلاش کرده مولوی و افکارش را به معاصران بشناساند و به‌همین‌خاطر، در جای‌جای کتاب نشانه‌های حضور مولانا و تأثیرپذیری از افکار و اندیشه‌های این اندیشمند جهانی را می‌توان دید.

یاداشت ها

1.Aslı Aker
[2].- Muhammet Ali özdoğan
[3]. -Bahset Karslı

[۴].

مثنوی ما دکان وحدت است　　غیر واحد هر چه بینی آن بت است

(مولوی، ۱۳۹۰: ۶/ ۹۷۹)

[۵]. چگونه می‌توانی عشق را انکار کنی درحالی‌که جز او چیزی در هستی نیست؟ اگر عشق نبود، آنچه پدیدار شده، پدیدار نمی‌شد. او (انسان) به‌واسطهٔ عشق در دنیا گام نهاده‌است (سبب خلقت، عشق بوده‌است)، بلکه همهٔ آن (دنیا) عشق است (عشق در سرتاسر کائنات جاری است).

[۶].

عطار روح بود و سنایی دو چشم او　　ما از پی سنایی و عطار آمدیم

(شوشتری، ۱۳۷۷: ۷۷)

کتابنامه

الف. منابع فارسی

ابراهیمی دینانی، غلامحسین. (۱۳۸۳) . *دفتر عقل و آیت عشق*. ۳جلد. تهران: طرح نو.

ابن عربی، محیی الدین محمد. (بی‌تا). *الفتوحات المکّیه*. بیروت: دار صادر.

استادزاده، زهرا و همکاران. (۱۳۹۵). «بررسی برخی مؤلّفه‌های پسامدرن در اشعار منوچهر آتشی. *فصل‌نامهٔ شعرپژوهی (بوستان ادبی)*. ۸ (۱). ۲۴-۱. https://doi.org/10.22099/jba.2016.3538

اوزکان، سردار. (۱۴۰۲). *عشق دیرآشنای رومی (Rûmî'nin bildiği aşk)*. ترجمهٔ دکتر بالغ صمدزاده و مقبوله ییلاقی. تهران: سروشگان.

آملی، سید حیدر. (۱۴۲۲ق). *اَلمُحیطُ الأعْظَم وَ اَلبَحْرُ الخِضَمّ*. تحقیق سید محسن موسوی تبریزی. چاپ سوم. تهران: وزارت ارشاد.

بی‌نیاز، فتح الله. (۱۳۸۸). *درآمدی بر داستان‌نویسی و روایت‌شناسی*. تهران: افرا.

پاینده، حسین. (۱۳۹۰). *داستان کوتاه در ایران*. ج۳. تهران: نیلوفر.

تابعی، احمد. (۱۳۸۴). *رابطهٔ میان ایدهٔ پسامدرن و عدم تعّین*. تهران: نی.

تاجدینی، علی. (۱۳۸۳). *فرهنگ نمادها و نشانه‌ها در اندیشهٔ مولانا*.چاپ دوم. تهران: سروش.

چیتیک، ویلیام و آنه ماری شیمل، کریسف بورگل. (۱۳۸۶). *میراث مولوی (شعر و عرفان در اسلام)*. ترجمهٔ مریم مشرّف. تهران: سخن.

چیتیک، ویلیام. (۱۳۹۵). *راه عرفانی عشق*. ترجمهٔ شهاب‌الدین عباسی. تهران: پیکان خوارزمی.

حسن‌زاده آملی، حسن. (۱۳۷۸). *ممد الهمم در شرح فصوص الحکم*. تهران: وزارت ارشاد اسلامی.
زرین‌کوب، عبدالحسین. (۱۳۶۴). *سرّ نی*. چاپ اول. تهران: انتشارات علمی.
شمس تبریزی، محمد بن علی. (۱۳۷۷). *مقالات شمس تبریزی*. محمدعلی موحّد. چاپ دوم. تهران: انتشارات خوارزمی.
شوشتری، علامه قاضی نورالله. (۱۳۷۷). *مجالس‌المؤمنین*. تهران: اسلامیه.
عراقی، فخرالدین. (۱۳۷۱). *لمعات*. محمد خواجوی. چاپ دوم. تهران: مولی.
عطار نیشابوری، شیخ فریدالدین محمد بن ابراهیم. (۱۳۸۱). *دیوان عطار*. تصحیح بدیع‌الزمان فروزان‌فر. چاپ چهارم. تهران: نگاه.
عطار نیشابوری، فریدالدین محمد بن ابراهیم. (۱۳۸۹). *مختارنامه*. مقدمه و تصحیح و تعلیقات محمدرضا شفیعی‌کدکنی. چاپ چهارم. تهران: سخن.
فروزان‌فر، بدیع الزمان. (۱۳۸۱). *شرح مثنوی شریف*. چاپ۱۰. تهران: انتشارات زوّار.
فروزان‌فر، بدیع الزمان. (۱۳۴۷). *احادیث مثنوی*. تهران: انتشارات امیرکبیر.
فیض کاشانی، ملامحسن. (۱۳۴۲). *کلمات مکنونه*. تحقیق، عزیزالله عطاردی. تهران: فراهانی.
گوهری رفعت، مجید. (۱۳۹۳). «غایت آفرینش در حدیث «کنت کنزا مخفیا»». *مجلّهٔ حکمت عرفانی*. ۳(۲). ۷۵-۹۲.
مختاری، محمد. (۱۳۹۳). *هفتاد سال عاشقانهٔ شعر فارسی*. چاپ دوم. تهران: انتشارات بوتیمار.
ملکیان، مصطفی. (۱۳۸۱). *راهی به رهایی؛ جستارهایی در باب عقلانیت و معنویت*. تهران: نشر نگاه معاصر.
مولوی، جلال الدین محمد. (۱۳۸۹). *فیه ما فیه*. به تصحیح بدیع‌الزمان فروزان‌فر. تهران: بهزاد.
مولوی، جلال الدین محمد. (۱۳۹۰). *مثنوی معنوی همراه با کشف‌الابیات*. به تصحیح رینولد ا. نیکلسون. چاپ پنجم. تهران: هرمس.
مولوی، جلال‌الدین محمد. (۱۳۷۶). *کلّیات شمس تبریزی*. به قلم بدیع‌الزمان فروزان‌فر. تهران: انتشارات امیرکبیر.

ب. منابع لاتین

Eagleton, Terry (1996). *The illusion of postmodernism*, London: Verso.
Karslı Bahset ve Özdoğan Muhammet Ali.(2018). "Çağdaş Türk Romanında Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî'nin Postmodern Tüketim Temelinde Yeniden Üretimi", *SEFAD*, 2018 (39): 311-326